

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

MOKSLO GYVENIMAS

IRENA REGINA MERKIENĖ – 2006 METŲ LIETUVOS MOKSLO PREMIJOS LAUREATĖ

Lietuvos istorijos instituto etnologai kartu su kolegomis džiaugiasi 2006 m. Lietuvos mokslo premijos laureate tapus profesorei, habil. dr. Irenai Reginai Merkienei už 1971–2005 m. darbų ciklą „Lietuvių etninės kultūros tipologiniai arealai ir regioninio tapatumo išraiška (XVI a. antroji pusė – XX a.)“. Ilgametis vaisingas profesorės mokslinis darbas taip pat įvertintas ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos akademikės diplomu. Šių garbingų mokslo laurų įteikimas sutapo su gražia I. R. Merkienės jubiliejaus švente. Kaune gimusi, vaikystės vasaras leidusi Veliuonoje ir susidomėjusi etnologija, vėliau baigusi studijas Vilniaus universiteto istorijos-filologijos fakultete ji tapo mokslininke. Visada trykštanti energija profesorė etnologijos mokslo plėtotei ir pripažinimui tarp kitų mokslų pašventė svarbią savo gyvenimo dalį.

Būdami profesorės I. R. Merkienės mokiniai pirmiausia susidūrėme su didžiuliu jos noru atrasti moksle ką nors nauja. Jos nenustygstantis mokslinis žingeidumas gimdė vieną mokslinę hipotezę po kitos, kurias ji noriai įrodinėjo ir stengėsi objektyviai pagrįsti. Savo mokslinės minties progresą ji siejo su naujais etnografiniais atradimais. Pasinaudodama ilgamečio darbo patirtimi ir žiniomis, ji nepaprastai įsigilino į Lietuvos etninės kultūros kaitos reiškinius, jų priežastis ir pasekmes. Mažai kas prilygtų profesorei lauko tyrimų praktika Lietuvoje. Visus savo mokinius – moksleivius, studentus ir doktorantus – ji skatino siekti mokslo.

I. R. Merkienė parašė šešias monografijas, publikavo apie šimtą mokslinių straipsnių prestižiniuose mokslo leidiniuose, sudarė keturis metodinių priemonių rinkinius, perskaitė per trisdešimt mokslinių pranešimų tarptautinėse mokslinėse konferencijose ne tik Lietuvoje ir kaimyninėse Baltijos šalyse, bet ir Lenkijoje, Suomijoje, Vengrijoje, Vokietijoje, Armėnijoje, Moldavijoje ir kt. Lauko tyrimus atliko Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje ir Lenkijoje (iš viso užfiksavo apie 15 tūkst. lapų informacijos apie šeimos sudėtį ir struktūrą, įvairiausių papročius, tikėjimus, maistą, gyvulių ūkį, architektūrą, audinius, mezginius ir kt.). Ji išugdė septynis mokslo daktarus.

Manau, daugelis su I. R. Merkiene dirbusių žmonių pastebėjo jos siekį nuosekliai gilintis į tiriamą ar nagrinėjamą kultūros objektą. Profesorė visada mokė mokslinių tyrimų įvairiapusiškumo. I. R. Merkienė turi aiškius metodologinius mokslinius

diskursus. Etnologijos objektą ji nagrinėja kaip istorinį reiškinių, savitą etninės kultūros tipologinį darinį, kultūrinio arealo dalį, kaip regioninio tapatumo išraišką, kultūrinio konteksto išdavą ar kultūros difuzijos padarinį ir pan. Mokslinės karjeros pradžioje ji nagrinėjo Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų buitį ir kultūrą 1925–1965 metais. Šia tema apgynė disertaciją. Pirmieji publikuoti moksliniai straipsniai buvo apie fabriko kadrų formavimąsi, jų kilmę, šeimos sudėtį ir organizaciją, maistą, gyvenamuosius namus, butų interjerą, drabužius. Šiuose darbuose išryškėjo platus kompleksinis požiūris į kultūrą kaip į socialinį ir materialinį reiškinių. Vėliau mokslininkė savo tyrimuose stengėsi apjungti tuo metu vyravusius atskirus materialinės ir dvasinės kultūros tyrimus, siekdama tiksliau apibrėžti ir atskleisti „kultūros pavidalus“, arba kitais žodžiais tariant, tam tikro kultūros reiškinių materialines ir dvasines ypatybes. Svarbūs ir reikšmingi profesorės mokslinėje karjeroje buvo Pabaltijo žemdirbystės ir architektūros tyrimai, pradėti 1966 m., įsijungus į Pabaltijo etnografinio atlaso tyrimus ir rengimą. Šiuo metu susiformavo aiškus mokslinis metodologinis požiūris į kultūrą kaip istorinį tam tikro arealo, regiono ar lokalsios vietovės savitumą, sąlygotą įvairių veiksnių. Išėjo monografija, parengta kartu su V. Miliumi, „Žemės ūkio inventorius“ (R. Merkienės dalis „Gyvulininkystės inventorius Lietuvoje XIX–XX amžiuje“, serija „Iš lietuvių kultūros istorijos“ 10 t.).

I. R. Merkienė į etninės kultūros kaitą žvelgė per „vertikaliai, horizontaliai ir trajektoriškai sklindančios gamybinės patirties elementų perimamumą ir tipologinių arealų susidarymą“. 1989 m. ji paskelbė monografiją „Gyvulių ūkis Lietuvoje XVI–XX a. pirmojoje pusėje: etninės patirties ištakos“ („Iš lietuvių kultūros istorijos“, t. 14). Teoriniai mokslininkės modeliai leido jai atskleisti lietuvių valstiečių gyvulininkystės ir žemdirbystės ypatybes, inventoriaus, tvartų savitumus, gyvulininkystės produktų paplitimą, kartu dvaro ir miesto kultūrų sąlyčius bei daugelį šių kultūrų sąlytyje kintančios etninės kultūros ypatybių. Šių teorinių ir praktinių tyrimų rezultatas – pirmoji habilituoto etnologijos krypties daktaro disertacija, apginta 1993 m. Vytauto Didžiojo universitete ir Lietuvos istorijos institute.

Lietuvių etninės kultūros tipologiniai arealų ir regioninio tapatumo paieškų diskursai įvairiaisiais aspektais buvo atskleisti vėlesniuose profesorės darbuose. Mokslinis dėmesys koncentruotas į etninių papročių – agrarinių, bendruomeninių, gyvenimo ciklo, kalendorinių – tyrimus. Mokslininkė gilinosi į liaudiškuosius pasaulio pažinimo būdus, jų sąsajas su metafiziniu pasaulio suvokimu, krikščioniškąja, liaudiškąja pasaulėjauta, jos priklausymu nuo švietėjiškosios valstybinių institucijų veiklos, spaudos ir pan. Nemažai mokslinių darbų skirta etninės kultūros semiotinei analizei, pavyzdžiui, tyrinėti atmosferos valdymo būdai, velykiniai pavasario ženklai, augalai, vėlės lietuvių pasaulėjautoje. Analizuoti Lietuvos kaimo bendruomenės tarpusavio pagalba ir išsipareigojimai.

Kultūros tapatumo studijų įvairiapusiškumą rodo I. R. Merkienės monografinio pobūdžio darbai: „Lietuvininkų pirštinės: lokalinė kultūra Europos kontekste“ (1998), „Kultūrinio teritorinio tapatumo išraiška ir tradicijų pavidalai kaimo gyvenime (XIX a.

antroji – XX a. pirmoji pusė“ (2001), „Asmeniškai išgyventas etnis kultūrinis patyrimas naratyve: Pranas Virakas apie Seredžiaus apylinkes (XIX a. pabaiga – XX a. 6-as dešimtmetis“ (2003), „Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės kultūros orientacijos“ (2005). Visus tyrimus apjungė neišsemiamas klausimas: kuo savita Lietuvos kultūra Europos kontekste?

Mokslininkė atsiskleidžia daugybėje mokslinės veiklos barų. I. R. Merkienė buvo „Lietuvos etnologijos“ redakcinės kolegijos pirmininkė (1996–2002), yra „Vermės“ leidyklos monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos pirmininkė (nuo 2003), mokslo žurnalų „Lituanistica“, Estijoje leidžiamo „Pro Ethnologia“, Etninės kultūros globos tarybos informacinio leidinio „Etninė kultūra“ redkolegijos narė. Ji sudarė ne vieną mokslinių straipsnių rinkinį pagal mokslinėse konferencijose skaitytus panešimus. Rengė tarptautines mokslines konferencijas. Plačiai žinomi ir naudojami profesorės sudaryti etnografinių klausimų rinkiniai „Kaimo gyvenvietė ir papročiai“ (1989), „Lietuvos kaimo papročiai“ (1989), „Kaimo papročiai ir žiniija“ (1991) ir „Šiokiadienių ir šventadienių etnografija“ (2007).

Didelę savo širdies dalį I. R. Merkienė atidavė pedagoginei veiklai. Ji organizavo Lietuvos istorijos instituto ir Lietuvos Jaunimo turizmo centro trimetę Jaunųjų etnografų mokyklą, dėstė, vadovavo daktaro disertacijoms Vytauto Didžiojo universitete, kur 1995 metais jai suteiktas profesorės vardas. Nuo 1993 m. ji įsijungė į LII ir VDU Humanitarinių mokslų Etnologijos krypties doktorantūros studijų ir habilitacijos komisijos darbą (narė nuo 1993 m., pirmininkė 1996–1997, nuo 1998 m. naujai sukurtos, veikusios iki 2003 m. habilitacijos komisijos pirmininkė, doktorantūros studijų komisijos pirmininko pavaduotoja).

I. R. Merkienė rengia valstybines programas ir įstatymus, reglamentuojančius etninės kultūros vyksmą. Nuo 2005 m. ji yra prie LR Seimo veikiančios Etninės kultūros globos tarybos narė, šios Tarybos pirmininko pavaduotoja jos Švietimo ir mokslo komisijos pirmininkė.

Nenuilstančią, linksmą etninės kultūros puoselėtoją prisimena moksleiviai, jos studentai ir doktorantai, kartu su profesore dalyvavę Užgavėnių persirengėlių eitynėse ar etnografinėse ekspedicijose dalinėsi savo lauknešėliu, išimintina liaudies išmintimi, pasaka. Daugelis pačių įvairiausių radijo ir televizijos laidų klausytojų, žiūrovų iš jos sužinojo daug naujo apie kultūrą. Galiausiai asmenybės kūrybiškumą rodo jos gražūs karpiniai, eksponuoti ne vienoje respublikinėje ir tarptautinėje parodoje. 2006 m. jai suteiktas Lietuvos tautodailininkų sąjungos Vilniaus bendrijos Garbės nario vardas ir meno kūrėjos statusas.

Šios gražios šventės proga linkime profesorei I. R. Merkienei daug nenuilstančios energijos visuose jos gyvenimo keliuose. Džiaugiamės, kad tiek daug peno Lietuvos mokslui ir kultūrai ji davė. Kūrybinga šeimos aplinka ir stipri parama ją lydėjo ir telydi visur. Savo išradingumą, šilumą ji dalijo ir tedalija savo artimiesiems, savo bendradarbiams, mokiniams. Laukiame naujų mokslo darbų.

Vida S a v o n i a k a i t ė